

การศึกษาการรวมกลุ่มของชาวนาพัทลุงเพื่อพัฒนารูปแบบ
การปรับตัวท่ามกลางสถานการณ์สวนยางพารา
และสวนปาล์มน้ำมันรูกนา *

The Study of Farmer's Gathering in Phatthalung to Develop
Model for Adaptation among Effect of Rubber
and Palm Oil Plantations

พรไทย ศิริสาธิตกิจ, ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ และธำกร สิทธิโชค
Pornthai Sirisatidkt, Chonlada Sangmanee Sirisatidkid and
Thakorn Sitthichok

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University, Thailand
Corresponding Author, E-mail: Pornthai2517@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของการทำนา รูปแบบและเงื่อนไขของการผลิต การบริหารจัดการกลุ่ม การแปรรูป การอนุรักษ์พันธุกรรม ระบบตลาด การสร้างความมั่นคงทางอาหาร และการสร้างการเรียนรู้ รวมทั้งศึกษาการสร้างต้นแบบเชิงบูรณาการและวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ ตลอดจนการสังเคราะห์การรวมกลุ่มของชาวนาพัทลุงและสร้างรูปแบบการปรับตัวของชาวนา ท่ามกลางสถานการณ์สวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันรูกนา ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเป็นการวิจัยในลักษณะของพหุเทศากรณี

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงเป็นภาคการผลิตที่สำคัญมา ยาวนาน โดยพัฒนาการด้านการผลิตข้าวแบ่งเป็น 2 ยุค ได้แก่ ยุคที่ 1 การทำนาบนฐานระบบ

* ได้รับความเห็นชอบ: 19 พฤษภาคม 2563; แก้ไขบทความ: 13 กันยายน 2563; ตอรับตีพิมพ์: 7 ตุลาคม 2563

เกษตรกรรมแบบยังชีพ (พ.ศ.2450-2509) และยุคที่ 2 การทำนาบนฐานระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2510-2559) สืบเนื่องสถานการณ์การปรับตัวขึ้นลงของราคาข้าวพาราและปาล์มน้ำมัน รวมทั้งราคาข้าวเปลือก ได้ส่งผลกระทบต่อชาวนา และได้ก่อให้เกิดสถานการณ์ “สวนรุกนา” ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนพื้นที่นาเป็นสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมัน แต่ก็ยังมีชาวนาส่วนหนึ่งในพื้นที่พัทลุงที่ยังคงทำนาต่อไปภายใต้เงื่อนไขที่ซับซ้อน โดยมีการรวมกลุ่มและปรับตัวในรูปแบบต่าง ๆ ท่ามกลางสถานการณ์สวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันรุกนา ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างทุนในการปรับตัวกับกระบวนการปรับตัว และผลของการปรับตัว จึงทำให้ชาวนากลุ่มนี้ยังคงดำรงวิถีการทำนาอยู่ได้ท่ามกลางสถานการณ์ “สวนรุกนา”

คำสำคัญ: รูปแบบ; การปรับตัว; สวนรุกนา; พัทลุง

Abstract

The purposes of this research were 1) to examine the development of rice farming, models and conditions of production, group management, rice processing, rice genetics conservation, and market systems as well as building food security and rice farming learning 2) to investigate prototyping by integrated methods and best practices of farmer groups in Phatthalung province and 3) to synthesize farmer' s gathering and to create the adaptation models in Phatthalung province in the midst of a situation of rubber and oil plam plantations invaded rice fields. The multisite multi-case technique was used as the research design.

The results showed that: rice cultivation has become crucial role in household sector production of rice-farmer communities in Phatthalung province over long periods of time. Additionally, this study also showed that the development on rice production can be divided into two crucial periods: the first (1907-1966) emphasizing rice farming based on a system of subsistence agriculture; and the second period (1967-2016) emphasizing rice farming based

on a system of commercial agricultural. Furthermore, due to price fluctuation in rubber and oil palm including in paddy prices that affect farmers and cause of a situation of " plantations invaded fields", which in turn leads to rice fields have even been converted into rubber and oil palm plantations. Nevertheless, there are some farmers within Phatthalung who can also continue farming operations under complex conditions with gathering and adapting their several models that serve as the models of adaptation in the midst of the situation of rubber and oil palm plantations invaded rice fields. These are the connection between capital in the adaptation and the adaptation processes and outcomes. Consequently, these farmer groups can also maintain the livelihoods of rice farming in the midst of the situation of "plantations invaded fields".

Keywords: model; adaptation; plantations invaded fields; Phatthalung

1. บทนำ

สถานการณ์การปลูกข้าวในพื้นที่ภาคใต้อยู่ในสถานการณ์ที่น่าเป็นห่วง ทั้งนี้เนื่องจากในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา ราคาผลปาล์มน้ำมันและราคายางพาราเพิ่มสูงขึ้นอย่างชัดเจน ในขณะที่ราคาข้าวค่อนข้างตกต่ำ และมีต้นทุนการปลูกสูงขึ้น ส่งผลให้ชาวนาในพื้นที่ภาคใต้เริ่มปรับพื้นที่โดยการขุดยกร่องขนาดใหญ่เพื่อใช้สำหรับปลูกยางพาราหรือปาล์มน้ำมันซึ่งให้ผลตอบแทนที่ดีกว่า ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็มีการส่งเสริมของภาครัฐให้มีการเปลี่ยนนาข้าวมาเป็นสวนปาล์มน้ำมัน เพื่อตอบสนองการขยายตัวของอุตสาหกรรมยานยนต์ และพลังงานทดแทน มีการแจกพันธุ์ยางและพันธุ์ปาล์มฟรี มีการส่งเสริมให้ชาวนาปรับที่ดินที่เป็นนาข้าวมาเป็นสวนปาล์มโดยภาครัฐเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายในการเริ่มต้นเพาะปลูกเกือบทั้งหมด จนทำให้เกิดการขยายตัวของยางพาราและปาล์มน้ำมันอย่างรวดเร็วและมีแนวโน้มจะขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แม้ว่าราคายางพาราและปาล์มน้ำมันจะยังมีความผันผวนอยู่ก็ตาม ได้มีการกล่าวถึงปรากฏการณ์ดังกล่าวว่าเป็นกระแสนของ “สวนรุกขา” ทั้งนี้ภายใต้กระแสนดังกล่าวส่งผลให้ปริมาณพื้นที่ปลูกข้าวลดลงอย่างรวดเร็ว พื้นที่นาได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นสวนยางพาราหรือสวนปาล์มน้ำมัน ทำให้ปริมาณข้าวที่ผลิตได้ในภาคใต้ไม่เพียงพอต่อการบริโภคของประชากรในภาคใต้ ดังข้อมูลในปี พ.ศ.2555 ที่พบว่า พื้นที่ภาคใต้ซึ่งมีประชากรจำนวน 9.06 ล้านคน บริโภคข้าวเฉลี่ยคน

ละประมาณ 81 กิโลกรัมต่อปี ซึ่งหมายความว่า ประชากรในภาคใต้บริโภคข้าวทั้งหมดประมาณ 0.73 ล้านตันต่อปี ในขณะที่ภาคใต้สามารถผลิตข้าวได้เพียง 0.22 ล้านตันต่อปี (วีรศักดิ์ คงฤทธิ์ และสุวัจน์ เพชรรัตน์, 2556)

ท่ามกลางสถานการณ์สวนรุกขา กลับพบว่า ในปัจจุบันเป็นช่วงที่ชาวนาในจังหวัดพัทลุงมีความตั้งใจและมีพลังของเครือข่ายมากขึ้น ชาวนาเริ่มหันกลับมาทำนาข้าวด้วยการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ซึ่งเป็นการปรับตัวครั้งสำคัญของชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ โดยตระหนักว่าการทำนาข้าวจะต้องทำอย่างยั่งยืน ต้องรวมตัวช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ต้องลงมือปฏิบัติจริงและต้องไม่ปฏิเสธความรู้ท้องถิ่น รวมทั้งต้องให้ความสำคัญกับช่องทางการกระจายผลผลิต ด้วยเหตุนี้คณะผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการรวมกลุ่มของชาวนาพัทลุงเพื่อพัฒนารูปแบบการปรับตัวท่ามกลางสถานการณ์สวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันรุกขา โดยได้รับการอุดหนุนงบประมาณจากสำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน)

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของการทำนาข้าวโดยการรวมกลุ่มของชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง
2. เพื่อศึกษารูปแบบและเงื่อนไขของการผลิต การบริหารจัดการกลุ่ม การแปรรูป การอนุรักษ์พันธุกรรม ระบบตลาด การสร้างความมั่นคงทางอาหาร และการสร้างการเรียนรู้ของกลุ่มชาวนาที่รวมตัวกันทำนาข้าวตามแนวทางการเกษตรปลอดภัยของชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง
3. เพื่อศึกษาการสร้างต้นแบบเชิงบูรณาการและวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) ในการบริหารจัดการ ตลอดจนห่วงโซ่การผลิตของการรวมกลุ่มทำนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง
4. เพื่อสังเคราะห์การรวมกลุ่มของชาวนาพัทลุงและสร้างรูปแบบการปรับตัวของชาวนา ท่ามกลางสถานการณ์สวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันรุกขา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

1. พื้นที่ศึกษา คณะผู้วิจัยเลือกศึกษากลุ่มชาวนาในจังหวัดพัทลุงแบบเจาะจง (Purposive Selective) จำนวน 4 กลุ่ม ใน 4 พื้นที่ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์

เพื่อให้ได้ข้อมูลหลากหลายจากกรณีศึกษาที่แตกต่างกัน (Negative Case) และเพื่อเปรียบเทียบ (Comparative Case Studies) ซึ่งพื้นที่ศึกษา ได้แก่ 1) กลุ่มบ้านเรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติ บางแก้ว ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง 2) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนสื่อแห่งปัญญา พัฒนาเกษตรยั่งยืน (วิซาลัยรวงข้าว) ตำบลพะนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 3) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่าช้างพันฟูเศรษฐกิจตำบลพะนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และ 4) กลุ่มแม่บ้านข้าวสังข์หยดบ้านวังจระเข้ข้าวอินทรีย์ ตำบลโตนดด้วน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

2. วิธีศึกษาข้อมูล เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการดังต่อไปนี้

2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Analysis)

2.2 การศึกษาข้อมูลภาคสนาม

2.2.1 รวบรวมทีมงานวิจัยและจัดเตรียมความพร้อมของทีมงาน

2.2.2 การสัมภาษณ์ (Interview) ซึ่งจะเน้นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เป็นหลัก จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ซึ่งได้แก่ 1) ผู้อาวุโสและปราชญ์ชาวบ้าน 2) กลุ่มชาวบ้านที่ทำนาข้าวทั้งที่ทำเป็นอาชีพหลัก อาชีพรอง และอาชีพเสริม ทั้งที่เป็นและไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม 3) กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าที่มารับซื้อข้าว และตัวแทนร้านค้าที่รับข้าวไปจำหน่าย 4) กลุ่มผู้นำชุมชนทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำโดยธรรมชาติที่เข้ามาสนับสนุนและผลักดันการทำนาข้าวตามแนวทางการพึ่งพาตนเอง และ 5) เจ้าหน้าที่ศูนย์วิจัยข้าว นักวิชาการ และนักเคลื่อนไหวทางสังคม รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการปลูกข้าวตามแนวทางการเกษตรแบบยั่งยืน

2.2.3 การสังเกต (Observation) ทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม เพื่อเรียนรู้วิถีชีวิตการทำนาของชาวนาในแง่มุมต่าง ๆ

2.2.4 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เพื่อเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับแนวทางในการทำนาข้าว

2.2.5 การเข้าร่วมประชุมสัมมนาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวด้านข้าวและชาวนา เพื่อศึกษาและรับทราบประเด็นความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้น

2.2.6 การเปิดเวทีชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และข้อมูล โดยเชิญผู้ที่เกี่ยวข้องมาร่วมพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น หลังจากนั้นนำผลสรุปที่ได้ไปพัฒนางานวิจัย

2.3 การจัดการทำข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูล คณะผู้วิจัยนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Pattern Matching) พร้อมทั้งการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) และการตรวจสอบข้อมูลโดยการสอบถามซ้ำ

2.4 การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล คณะผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาประมวลผลวิเคราะห์เชื่อมโยงประเด็น และสังเคราะห์เรียบเรียงเพื่อตอบคำถามการวิจัย และนำเสนอผลการวิจัยเป็นบทความตามความเหมาะสม หลังจากนั้นมีการนำเสนอผลการวิจัยต่อสาธารณชน

4. สรุปผลการวิจัย

ชุมชนชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงมีการปลูกข้าว ซึ่งเป็นพืชที่อยู่คู่กับภาคการผลิตของครัวเรือนมาอย่างยาวนาน ดังนั้นการทำความเข้าใจพลวัตการทำนาของชุมชนชาวนาจังหวัดพัทลุงจึงเป็นข้อมูลเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้เข้าใจถึงพัฒนาการของการทำนา รูปแบบและเงื่อนไขของการผลิต การบริหารจัดการกลุ่ม การแปรรูป การอนุรักษ์พันธุกรรม ระบบตลาด การสร้างความมั่นคงทางอาหาร และการสร้างการเรียนรู้ของกลุ่มชาวนา ตลอดจนพัฒนาการของการปรับตัวของชาวนานับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยพบว่า การปรับตัวของชาวนาในแต่ละช่วงเวลามีปัจจัยและเงื่อนไขที่เป็นแรงผลักดันให้ชาวนามีการเปลี่ยนแปลงวิธีการและเป้าหมายในการทำนาเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงได้ผ่านประสบการณ์ในการปรับตัวอย่างเข้มข้นและเรียนรู้ที่จะนำประสบการณ์มาใช้ในการปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นชาวนาได้อย่างซับซ้อนภายใต้การเปลี่ยนแปลง โดยพลวัตการทำนาของชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงแบ่งเป็น 2 ยุค ได้แก่

ยุคที่ 1 การทำนาบนฐานระบบเกษตรกรรมแบบยังชีพ (พ.ศ.2450-2509)

พัฒนาการของการทำนาพื้นที่พัทลุงก่อนปี พ.ศ. 2510 มีความเคลื่อนไหวและปรับตัวภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้หากศึกษาข้อมูลในช่วง พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา พบว่าชาวนาในพื้นที่พัทลุงส่วนใหญ่ยังคงปลูกข้าวบนฐานการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก การทำนาดำรงอยู่ภายใต้การผลิตแบบพึ่งพิงธรรมชาติ และมีระบบการจัดการแรงงานบนฐานของการแลกเปลี่ยนแรงงาน ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2460-2510 เริ่มมีการปรับเปลี่ยนเป้าหมายการผลิตจากการผลิตเพื่อบริโภคไปสู่การผลิตเพื่อขายมากขึ้น แต่ก็ยังคงให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อ

ยังชีพ ทั้งนี้เมื่อเป้าหมายในการผลิตเริ่มเปลี่ยน วิธีการผลิตจึงต้องปรับเปลี่ยนตามไปด้วย ซึ่งจะเห็นได้จากระบบการจัดการแรงงานเริ่มเปลี่ยนจากระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานมาเป็นการจ้างแรงงาน ทั้งนี้เพื่อเร่งให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น อีกทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวชาวนาเริ่มให้ความสำคัญกับการส่งบุตรหลานเข้าศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้น ซึ่งได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เร่งให้ชาวนาเริ่มกระโจนเข้าสู่ยุคของการทำนาเชิงพาณิชย์

ยุคที่ 2 การทำนาบนฐานระบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ (พ.ศ.2510-2559)

ในช่วงเวลานี้การทำนายังคงเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านส่วนใหญ่ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง แต่เป้าหมายในการผลิตของชาวนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ เป็นการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก เนื่องจากปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ ในการทำนาเริ่มเปลี่ยนแปลง กล่าวได้ว่าการขยายตัวของการทำนาเชิงการค้าหรือเชิงพาณิชย์ในพื้นที่จังหวัดพัทลุง เริ่มขยายตัวอย่างชัดเจนในช่วงปี พ.ศ. 2494 ทั้งนี้เพราะได้มีการจัดตั้งศูนย์วิจัยข้าวในจังหวัดพัทลุงเพื่อพัฒนาและปรับปรุงสายพันธุ์ข้าว เพื่อให้ได้ผลผลิตสูง คุณภาพดี เหมาะแก่สภาพภูมิอากาศในท้องถิ่น และได้มีการแนะนำให้ชาวนาเริ่มใช้ข้าวพันธุ์ปรับปรุงตั้งแต่ปี พ.ศ.2508 หลังจากนั้นได้พัฒนาพันธุ์ข้าวเพิ่มขึ้นอีกหลายพันธุ์เพื่อทดแทนข้าวพันธุ์พื้นเมืองที่ให้ผลผลิตต่ำกว่า นอกจากนี้รัฐยังได้พัฒนาระบบชลประทานในพื้นที่พัทลุงเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำ และเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนเงินทุนในการผลิตข้าว รัฐได้ตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 เพื่อช่วยเหลือให้ชาวนามีแหล่งกู้ยืมเงินทุนมาใช้ในการผลิต ขณะที่ในช่วงปี พ.ศ.2509 ราคาข้าวเปลือกในจังหวัดพัทลุงมีราคาถึงเกวียนละ 1,500 บาท ทำให้ชาวนาหันกลับมาปลูกข้าวอีกครั้ง ในช่วงนี้เองที่รัฐเริ่มเข้ามาแทรกแซงการผลิต โดยมีการพัฒนาพันธุ์ข้าวเพื่อเร่งเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น (กิตติตันไทย, 2552)

การส่งเสริมของภาครัฐทำให้การทำนาของชาวนาในพื้นที่พัทลุงหลังปี พ.ศ.2511 หันมาใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเพื่อตอบสนองการผลิตเพื่อขายมากขึ้น โดยในช่วงปี พ.ศ.2511-2520 ชาวนามีการปรับตัวเข้าหาเทคโนโลยีการผลิตใหม่ ๆ โดยใช้เครื่องจักรเพื่อเร่งให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนา ชาวนาที่มีที่นาจำนวนมากบางรายจะซื้อรถแทรกเตอร์ใช้เอง พร้อมกับรับจ้างไถนาให้กับชาวนาคนอื่น ๆ ด้วย จนประมาณปี พ.ศ.2515 เริ่มมีการใช้รถไถเดินตาม หรือ “รถจักรลูกหมา” ซึ่งเข้ามามีบทบาทในการทำนามากขึ้น จนกระทั่งมีการใช้อย่างแพร่หลาย เพราะประสิทธิภาพของรถไถเดินตามทำให้สามารถแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานทำให้ชาวนาสามารถผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดได้มากขึ้น บทบาทของการแลกเปลี่ยนแรงงานโดย

การใช้ระบบความสัมพันธ์แบบ “ออกปาก” “ขอแรง” และการใช้แรงงานวัวและควายในการทำนาจึงลดลงและหายไปในที่สุด

ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ที่ดิน วิธีการผลิต พันธุ์ข้าว และรายได้ของชาวนา โดยเฉพาะผู้ที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงได้เร็ว จะทำนาแบบเข้มข้นมากขึ้น ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นและเริ่มเสี่ยงต่อการขาดทุน โดยเฉพาะในช่วงที่ราคาข้าวตกต่ำ ปรากฏการณ์เช่นนี้เริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา

การทำนาข้าวในพื้นที่พัทลุงเริ่มประสบปัญหาหนัก เมื่อปี พ.ศ.2530 เนื่องจากฝนไม่ตกตรงตามฤดูกาล และต่อมาในปี พ.ศ.2532 เกิดน้ำท่วมหนักในพื้นที่ ทำให้ไร่นาและพันธุ์ข้าวได้รับความเสียหายเป็นจำนวนมาก ประกอบกับราคาข้าวในท้องตลาดตกต่ำ การทำนาจึงต้องหยุดชะงักลง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งได้รับผลกระทบจากพันธุ์ข้าวส่งเสริมมาก่อนหน้านี้ได้สูญหายไปจากพื้นที่จำนวนมาก ชาวนาไม่มีพันธุ์ข้าวปลูกเหลือไว้ปลูกในรอบฤดูกาลถัดไป ชาวนาเริ่มเคลื่อนย้ายครัวเรือนหนีไปหาที่ดินปลูกยางพารา และค้อย ๆ ทอยอพยพออกนอกพื้นที่ ทำให้เกิดนาร้างเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีคนเรียกยุคนี้ว่ายุคของการ “หนีนาหาสวน”

ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2548-2550 การทำนาในพื้นที่พัทลุงเริ่มมีการปรับตัวไปตามการขยายตัวของตลาดอีกครั้ง ชาวนาเริ่มกลับมามีความเชื่อมั่นในการทำนา เนื่องจากข้าวปรับราคาสูงขึ้นและรักษาระดับติดต่อกันเป็นเวลา 2 ปี ชาวนาจึงเริ่มกลับมาให้ความสำคัญกับรายละเอียดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนามากขึ้น

ปี พ.ศ.2550 ชาวนาเริ่มให้ความสนใจในการทำนาเพิ่มขึ้น เพราะราคาข้าวมีแนวโน้มที่ดี ประกอบกับมีนโยบายสนับสนุนของรัฐบาลภายใต้โครงการประกันราคาข้าว ในช่วงปี พ.ศ. 2552 และโครงการรับจำนำข้าว ในปี พ.ศ.2554 ประกอบกับการขยายตัวของกระแสนิยมบริโภคข้าวสังข์หยด ส่งผลให้ลักษณะรูปแบบการทำนาของชาวนาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง กระบวนการผลิต โดยเฉพาะในเรื่องของการรวมกลุ่ม ที่ให้ความสำคัญกับการผลิต การแปรรูป และการจำหน่าย ตลอดจนการตั้งกลุ่มเพื่อรองรับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่หันกลับมาให้ความสำคัญกับชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงอีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตามด้วยสถานการณ์การปรับตัวขึ้นลงของราคายางพาราและปาล์มน้ำมัน รวมทั้งราคาข้าวเปลือก ส่งผลให้ชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงในปัจจุบันยังคงทำนาต่อไปภายใต้เงื่อนไขที่ซับซ้อน ไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขการยกเลิกการสนับสนุนของรัฐ เงื่อนไขด้านสภาพอากาศ เงื่อนไขด้านต้นทุน เงื่อนไขด้านแรงงาน และเงื่อนไขด้านราคา เป็นต้น ทำให้ชาวนาจำนวนมาก

พยายามปรับรูปแบบการทำนาอย่างหลากหลาย ทั้งนี้เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ ทำให้พบการปรับตัวของชาวนาในสถานการณ์ที่เรียกว่า “สวนรุกนา” ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนที่นาเป็นสวนปาล์มน้ำมัน และได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา ทั้งนี้แม้ว่าจะมีการสนับสนุนราคาข้าวของรัฐ ก็ไม่อาจต้านกระแสการขยายพื้นที่ปลูกปาล์ม ซึ่งประเด็นที่น่าสนใจคือ กระบวนการปรับตัวของชาวนาที่ยังคงทำนาต่อเกิดขึ้นได้อย่างไร และเกิดขึ้นบนเงื่อนไขใด ซึ่งในประเด็นนี้จะนำเสนอรายละเอียดการปรับตัวของชาวนา 4 กลุ่มในพื้นที่พัทลุง เพื่อให้เห็นรูปแบบการปรับตัวของชาวนาในยุคปัจจุบันที่มีการรวมกลุ่มกันเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. รูปแบบการปรับตัวของชาวนาในยุคปัจจุบัน

1.1 การรวมกลุ่มเพื่อการปรับตัวของกลุ่มบ้านเรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติบางแก้ว ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

ชาวนาในพื้นที่ตำบลท่ามะเดื่อ มีความพยายามปรับตัวท่ามกลางผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ การสูญเสียภูมิปัญญาในการทำนา และการขยายตัวของเกษตรเชิงพาณิชย์ (Agriculture Commercial) ทำให้ชาวนาไม่สามารถหันกลับไปพึ่งพาทุนในการดำรงชีวิต (Livelihoods Assets) ที่เคยมีอยู่อย่างหลากหลายในอดีตได้ โดยเฉพาะทุนธรรมชาติ (Natural Capital) อย่างไรก็ดีท่ามกลางข้อจำกัด ชาวนาก็พยายามดิ้นรนปรับตัวในการดำรงชีพอย่างน่าสนใจ โดยมีวิธีการปรับตัวที่สำคัญ ได้แก่ 1) การฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน 2) การก่อตั้งกลุ่มบ้านเรียนรู้เกษตรกรรมธรรมชาติบางแก้ว 3) การสร้างพันธุ์ข้าวสังข์หยดแท้ และการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ 4) การสร้างเครือข่ายทางการผลิตและการตลาด 5) การเพิ่มมูลค่าข้าว และ 6) การสร้างกลไกความร่วมมือเพื่อรักษาพื้นที่การทำนา สำหรับเงื่อนไขการปรับตัวของกลุ่ม ได้แก่ 1) การพัฒนาความรู้จากกระบวนการวิจัยและรื้อฟื้นภูมิปัญญา 2) การเป็นกลุ่มชาวนาที่มีความยืดหยุ่นสูง 3) การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ 4) การรักษาคุณภาพข้าวสังข์หยดบางแก้ว และ 5) การรื้อฟื้นพิธีกรรมที่สร้างสำนึกร่วม

1.2 การรวมกลุ่มเพื่อการปรับตัวของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนสื่อแห่งปัญญาพัฒนาเกษตรยั่งยืน (วิชาลัยรวงข้าว) และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่าช้างฟื้นฟูเศรษฐกิจ ตำบลพะนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

1.2.1 ระบบการจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนชมรมสื่อแห่งปัญญาพัฒนาเกษตรยั่งยืน และการปรับตัวนั้นมีลักษณะของการดำเนินการที่มีการแบ่งแยกกิจกรรมในการดำเนินการที่หลากหลายและมีระบบเครือข่ายและหน่วยงานราชการเข้ามาหนุนเสริมให้กลุ่มมี

ความเข้มแข็ง โดยกลุ่มมีวิธีการปรับตัวที่สำคัญ ได้แก่ 1) การปรับตัวด้วยกระบวนการวิจัยแบบชาวบ้าน 2) การสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ และ 3) การปรับตัวบนพื้นฐานพันธู์ข้าวที่หลากหลาย สำหรับเงื่อนไขการปรับตัวของกลุ่ม ได้แก่ 1) การเข้าถึงการสนับสนุนของภาครัฐ และ 2) การสร้างกระบวนการเรียนรู้บนฐานคิดเกษตรกรรมธรรมชาติ

1.2.2 การรวมกลุ่มเพื่อการปรับตัวของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทำช้างฟื้นฟูเศรษฐกิจ ตำบลพะนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

แม้ว่ากลุ่มจะเพิ่งแยกออกมาก่อตั้งขึ้นภายหลัง แต่ด้วยการบริหารจัดการที่ให้ความสำคัญกับการควบคุมคุณภาพข้าวและการเพิ่มช่องทางในการระบายข้าวทำให้กลุ่มขยายตัวอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน โดยเฉพาะการขยายตัวทางการตลาดที่มีความเด่นชัดมาก โดยกลุ่มมีวิธีการปรับตัวที่สำคัญ ได้แก่ 1) การเพิ่มมูลค่าข้าว 2) การบริหารจัดการผลผลิตด้วยเครือข่าย 3) การปรับบทบาทจากกลุ่มแบบเชิงรับมาเป็นกลุ่มแบบเชิงรุก และ 4) การสร้างสินค้าข้าวนอกเหนือจากข้าวสังข์หยด สำหรับเงื่อนไขการปรับตัวของกลุ่ม ได้แก่ 1) การทำนาบนฐานคิดของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ 2) การมีกลไกการตลาดที่หลากหลาย และ 3) การรักษามาตรฐานของข้าวอินทรีย์ร่วมกัน

1.3 การรวมกลุ่มเพื่อการปรับตัวของกลุ่มแม่บ้านข้าวสังข์หยดบ้านวังจระเข้ ข้าวอินทรีย์ ตำบลโตนดด้วน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

ในอดีตครัวเรือนที่บ้านโตนดด้วน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ต่อมาแม้ว่าจะมีครัวเรือนส่วนหนึ่งได้ปรับที่นาไปปลูกยางพารา แต่ก็ยังมีครัวเรือนอีกส่วนหนึ่งมีการปรับตัวโดยที่ยังทำนาควบคู่กับการทำสวนยางพารา ทำให้ในพื้นที่ยังคงมีครัวเรือนทำนาอยู่พอสมควร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุและมีที่ดินเป็นของตนเอง โดยกลุ่มมีวิธีการปรับตัวที่สำคัญ ได้แก่ 1) การรวมตัวของกลุ่มชาวนาผู้หญิง 2) การทำนาบนวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย และ 3) การปรับตัวโดยการสร้างเครือข่ายการกระจายข้าวเปลือก สำหรับเงื่อนไขการปรับตัวของกลุ่ม ได้แก่ 1) ขนาดและลักษณะกายภาพของที่ดิน การถือครองที่นาของสมาชิกกลุ่มนี้มีขนาดค่อนข้างมากและหลายนิเวศ ทำให้สามารถปลูกข้าวได้หลากหลาย 2) ราคาจำหน่ายข้าวเปลือกที่แน่นอน โดยเฉพาะครัวเรือนที่ทำนาเพื่อขายเป็นหลักนั้นดำรงอยู่ได้จากการสนับสนุนด้านราคาของรัฐ 3) การสนับสนุนจากภาครัฐ ชาวนากลุ่มนี้ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐเป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งเพราะประธานกลุ่มมีบุคลิกเป็นนักประสานงาน และทำงานส่วนรวมอยู่ในเครือข่ายเกษตรกรทั้งในระดับอำเภอและระดับจังหวัด

โดยสรุปการปรับตัวชาวนาทั้ง 4 กลุ่ม ทำให้วิเคราะห์ได้ว่าชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงมีรูปแบบการปรับตัวที่เกิดจากกระบวนการปรับเปลี่ยนความรู้ และทักษะด้านการเกษตร นับตั้งแต่การผลิต การแปรรูป และการจำหน่าย โดยการปรับตัวเชิงพหุลักษณะของชาวนาเหล่านี้ ดำเนินไปท่ามกลางการปรับเปลี่ยนบริบททางสังคมด้วย ทั้งนี้พบว่าชาวนาหนึ่งครัวเรือนมีการประกอบอาชีพทางการเกษตรที่มีการผสมผสานและหลากหลาย บนระบบการผลิตที่พึ่งพาปัจจัยการผลิต ทั้งนี้การปรับตัวของชาวนาเกิดขึ้นจากการศึกษาข้อมูล การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกับบุคคลอื่น การคิดวิเคราะห์ด้วยตนเอง และการทดลองปฏิบัติเพื่อให้สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างแท้จริงท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

สำหรับการรวมกลุ่มของชาวนาทั้ง 4 กลุ่ม ก่อตัวขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขที่มีความเหมือนและแตกต่างกัน โดยพบว่าชาวนาทั้ง 4 กลุ่ม มีฐานคิดในการปรับตัวร่วมกัน คือ ชาวนามีกระบวนการปรับตัวที่อยู่บนฐานคิดของระบบเกษตรกรรมเชิงพหุลักษณะ ซึ่งเป็นการปรับตัวที่กระบวนการผลิต การแปรรูป และการจำหน่าย โดยดำเนินไปบนพื้นฐานของการผสมผสานระหว่างเกษตรเพื่อยังชีพกับเกษตรเชิงพาณิชย์

2. การเชื่อมโยงระหว่างทุนในการปรับตัว (Capitals Adaptation) กับกระบวนการปรับตัว (Adaptation Process) และผลของการปรับตัว (Output Adaptation) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ทุนในการปรับตัว ได้แก่ 1) ทุนมนุษย์ (Human Capital) เพราะกระบวนการผลิตในภาคเกษตรมีความจำเป็นที่จะต้องใช้แรงงานในครัวเรือน (Household Labor) เป็นหลักเพื่อรักษาระบบการผลิตที่หลากหลายเอาไว้ รวมทั้งสามารถลดต้นทุนการผลิตได้ด้วย และยังพบว่าการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมการผลิตข้าวของชาวนาทั้ง 4 กลุ่ม ผู้นำกลุ่มเป็นปัจจัยสำคัญในการปรับตัว 2) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) ซึ่งเป็นทั้งแหล่งที่มาของการดำรงชีพและบริบทของความเปราะบาง ทุนธรรมชาติในสถานะปกติจะช่วยสนับสนุนการปรับตัว 3) ทุนการเงิน (Financial Capital) ทั้งทรัพย์สิน สมบัติ และทุนสะสมอื่น ๆ ที่สามารถเปลี่ยนเป็นตัวเงินได้ และมีสภาพคล่องมากที่สุดเพราะสามารถแปลงสภาพเป็นทุนประเภทอื่น ๆ ได้อย่างหลากหลาย และใช้ในการบรรลุป้าประสงค์ในการดำรงชีพได้โดยตรง 4) ทุนสังคม (Social Capital) เช่น กลุ่ม เครือข่าย ประชาสังคม การเป็นสมาชิก ความสัมพันธ์ หน้าที่ในสังคม และภาวะการเป็นผู้นำ ซึ่งจะช่วยเพิ่มความไว้วางใจและพลังในการร่วมมือกัน

2.2 กระบวนการปรับตัว ได้แก่ 1) การพึ่งพาตนเอง (Self-Sufficiency) โดยกระบวนการปรับตัวของชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงเป็นการปรับตัวที่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาตนเอง ทั้งในระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน 2) การปรับตัวของกลุ่มวิสาหกิจข้าวที่มีอิสระมากขึ้น (Enterprise Group Adaptation) การก่อตั้งกลุ่มวิสาหกิจของกลุ่มชาวนาไม่ได้ตั้งขึ้นเพื่อรองรับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตจากภาครัฐเป็นหลัก แต่เป็นการก่อตั้งกลุ่มที่มีพัฒนาการมาจากความร่วมมือของคนในชุมชน โดยเริ่มจากการสร้างวิถีคิดแบบใหม่ที่เป็นพลังไปสู่การพึ่งตนเอง 3) กระบวนการเรียนรู้ (Learning Procedure) ทั้งนี้เนื่องจากชาวนาล้วนแล้วแต่ประสบกับปัญหารายได้ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพบนฐานการผลิตแบบเดิม ดังนั้นชาวนาจึงจำเป็นต้องสร้างกระบวนการเปลี่ยนแปลงความรู้และทักษะในการทำนาและการทำเกษตรด้านอื่น ๆ อันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ (Experiencing) แล้วนำมาสะท้อนความคิด (Reflecting) และตีความ (Interpreting) จนสามารถเลือกใช้ประสบการณ์ที่ได้รับนำไปปฏิบัติ (Taking Action) ได้จริงอย่างเหมาะสมกับบริบทของตนเอง 4) ความยืดหยุ่นในการปรับตัว (Flexible Adaptation) ความยืดหยุ่นมีความจำเป็นต่อกระบวนการปรับตัวของกลุ่มชาวนาในจังหวัดพัทลุง ทั้งนี้เพราะความยืดหยุ่นเป็นคุณสมบัติที่ชาวนาสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์ที่หลากหลายและมีความเปราะบางได้ 5) การตลาด (Marketing) เป็นจุดอ่อนสำคัญที่ถูกกล่าวถึงเสมอในการก่อตั้งกลุ่มของชุมชนที่ทำเกษตร โดยเฉพาะปัญหาเรื่องการกระจายผลผลิตออกสู่ตลาด ทำให้ชาวนาต้องขายผลผลิตในราคาต่ำและไม่สามารถกำหนดราคาเองได้ สำหรับการปรับตัวของชาวนาในพื้นที่จังหวัดพัทลุงบางกลุ่มได้สร้างกลไกที่สามารถกำหนดราคาข้าวของตนเองได้ 6) ระบบเกษตรกรรมเชิงพหุลักษณะ (Agricultural Diversity) กล่าวคือ การปรับตัวของชาวนามีความหลากหลายในวิธีการและเป้าหมาย ทั้งการผลิต การแปรรูป และการจำหน่ายผลผลิตที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยดำเนินการอยู่บนพื้นฐานของการผสมผสานระหว่างแนวคิดเกษตรเพื่อยังชีพกับเกษตรเชิงพาณิชย์ ทั้งนี้ระบบเกษตรเชิงพหุลักษณะมีเป้าหมายของการเกษตรที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในแนวทางการสร้างรายได้ในรูปตัวเงินเพียงอย่างเดียวหรือการเกษตรเพื่อการบริโภคเป็นหลัก หากแต่เน้นการสร้างรูปแบบกิจกรรมในการเกษตรและการดำรงชีพด้านอื่น ๆ ที่หลากหลายและมีความยืดหยุ่นสูง 7) เครือข่ายชาวนา (Networks) เป็นกลไกสำคัญที่สนับสนุนให้การปรับตัวของชาวนาดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ 8) การสร้างมูลค่าเพิ่ม (Added Value) คือ การทำให้ผลผลิตที่มีมูลค่าน้อยมีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น โดยผ่านกระบวนการผลิตและการแปรรูป อีกทั้งการ

นำเอาแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) มาปรับประยุกต์ใช้ เป็นต้น 9) การส่งเสริมจากภาครัฐ (Government Extension) นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา หลังประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจครั้งสำคัญ จนทำให้เกิดกระบวนการชุมชนนิยม (Localism) ที่พยายามเสนอแนวคิดให้ชุมชนพึ่งตนเองและลดการพึ่งพาภาครัฐ ซึ่งเป็นแนวคิดแบบคู่ตรงข้าม (Binary Opposition) ที่โยนความผิดพลาดในการพัฒนาว่าเกิดจากภายนอกชุมชน ซึ่งในทางปฏิบัติพบว่า ชุมชนเองก็มีข้อจำกัดในการพัฒนา ขณะที่การสนับสนุนการพัฒนาที่มาจากภาครัฐก็ไม่ได้เป็นการ “เกาไม่ถูกที่คัน” เสมอไป ดังนั้นการปรับแนวคิดของชาวนาที่ไม่ปฏิเสธการสนับสนุนจากภาครัฐ จึงพบว่าชาวนาได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และในทางกลับกันภาครัฐก็ได้รับการสนับสนุนจากชาวนาเช่นกัน และ 10) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environmental Conservation) ไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ ที่ดิน อากาศ และอื่น ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการทำเกษตร ดังนั้นสิ่งแวดล้อมที่ดีคือต้นทุนที่สำคัญของการดำรงอยู่และการปรับตัวของชาวนา เมื่อเป็นเช่นนี้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมก็จะเป็นการรักษาพื้นฐานของการประกอบอาชีพของตนเองไว้ด้วย

2.3 ผลของการปรับตัว ได้แก่ 1) การมีรายได้เพิ่มขึ้น (More Income) ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงตามความต้องการและสอดคล้องกับเหตุผลในการปรับตัวของชาวนา 2) ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Increased Well-being) การมีรายได้เพิ่มขึ้นเพียงอย่างเดียว ไม่ได้หมายความว่าชาวนาจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นต้องเกิดจากผลลัพธ์อื่น ๆ ด้วย 3) การเพิ่มความมั่นคงทางด้านอาหาร (Improved Food Security) การปรับตัวจากระบบเกษตรที่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ ทำให้เกิดข้อกังวลว่าชาวนาจะไม่ผลิตอาหารเพื่อการบริโภคในครัวเรือนอีกต่อไป ซึ่งจากข้อมูลพบว่า มีครัวเรือนส่วนหนึ่งที่มีระบบการผลิตเพื่อขายและซื้ออาหาร โดยเฉพาะข้าว อย่างไรก็ตามยังมีครัวเรือนส่วนใหญ่แม้ว่าจะเน้นการปลูกข้าวเพื่อขายแต่ก็มีวิธีสร้างความมั่นคงด้านอาหารโดยการแบ่งพื้นที่สำหรับปลูกข้าวไว้บริโภคภายในครัวเรือน 4) การลดความอ่อนแอ (Reduced Vulnerability) ทั้งความอ่อนแอที่เกิดจากภัยธรรมชาติ และความอ่อนแอที่เกิดจากการกระทำของชาวนาเองที่ส่งผลต่อกระบวนการผลิต อย่างไรก็ตามเมื่อแนวทางและผลของการปรับตัวมีความชัดเจนมากขึ้น พบว่า ความอ่อนแอหรือความเปราะบางของชาวนาได้ลดน้อยลง และ 5) การเกิดความยั่งยืนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ (Sustainable Use of Natural Resources) การปรับตัวของชาวนาส่วนใหญ่เป็นการปรับตัวภายใต้การผลิตใน

ภาคเกษตรที่มีความจำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นการรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืนก็เท่ากับการสร้างความยั่งยืนให้กับการผลิตในภาคเกษตรนั่นเอง

5. อภิปรายผลการวิจัย

การรวมกลุ่มของชาวนาทั้ง 4 กลุ่ม ก่อตัวขึ้นท่ามกลางเงื่อนไขที่มีความเหมือนและแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามท่ามกลางสถานการณ์สวนยางพาราและปาล์มน้ำมันรุกราน พบว่าชาวนาทั้ง 4 กลุ่ม มีฐานคิดในการปรับตัวร่วมกัน คือ มีกระบวนการปรับตัวที่อยู่บนฐานคิดของระบบเกษตรกรรมเชิงพหุลักษณะ ซึ่งเป็นการปรับตัวที่กระบวนการผลิตในระบบเกษตรของครัวเรือนมีความหลากหลายในวิธีการและเป้าหมายของการผลิต การแปรรูป และการจำหน่าย โดยดำเนินไปบนพื้นฐานของการผสมผสานระหว่างระบบเกษตรเพื่อยังชีพกับระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ ซึ่งสอดคล้องกับ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2543) ที่มีความเชื่อมั่นว่าชุมชนไม่ได้เตรียมตัวรับการพัฒนาหรือการกดดันจากภายนอกโดยขาดการปรับตัว เพราะในความเป็นจริงแล้วชุมชนมีพื้นฐานความคิดในการแสดงออกทางอัตลักษณ์ และตัวตนที่ประกอบขึ้นจากมิติต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ซับซ้อน และมีพลวัต ขณะเดียวกันก็สามารถแสดงออกผ่านสิทธิต่าง ๆ ตลอดจนมีศักยภาพในการปรับตัวกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

โดยรูปแบบการปรับตัวของชาวนาพหุลงท่ามกลางสถานการณ์สวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันรุกราน มีความสอดคล้องกับแนวคิดการศึกษารูปแบบการปรับตัวในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของแฟรงค์ เอลลิส (Frank Ellis) ที่ให้ความสำคัญกับการเข้าถึงทุนในการดำรงชีวิตกับการดำรงชีพของปัจเจกบุคคลและครัวเรือน (Ellis, F, 2000) และโรเบิร์ต แชมเบอร์ (Robert Chamber) และกอร์ดอน อาร์ คอนเวย์ (Gordon R. Conway) ที่วิเคราะห์ว่าชาวนาจะสามารถดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้นั้น ก็ต่อเมื่อสามารถที่จะรักษาทุนหรือทรัพยากรในการดำรงชีวิตเอาไว้ได้เพื่อให้สามารถดำรงชีพได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต (Chambers, R and Conway, G.R., 1992) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดการสร้างรูปแบบการปรับตัวจากการศึกษาการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของกองการระหว่างประเทศเพื่อการพัฒนานานาชาติของอังกฤษ (Department of Foreign International Development : DFID) ที่ได้สร้างรูปแบบที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของการปรับตัวในการดำรงชีพอย่างยั่งยืนโดยการสังเคราะห์ข้อมูลจากทั่วโลก ซึ่งรูปแบบที่ได้เป็นรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างทุนในการดำรงชีวิตกับผลของการปรับตัว (Department of Foreign International Development, 1999)

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ชาวนาควรวางวิธีการจัดสรรทรัพยากรที่ดินของตนเองให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด โดยชาวนาต้องดำเนินการตามแนวของระบบเกษตรก้ำหน้าหรือเกษตรผสมผสาน

1.2 ชาวนาควรปรับปรุงคุณภาพผลผลิตให้ดีขึ้น โดยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มและสร้างศักยภาพในการผลิต การแปรรูป และการจำหน่าย ตลอดจนการสร้างมูลค่าเพิ่มของผลผลิต

1.3 หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องควรมีการส่งเสริมประชาสัมพันธ์ให้ความรู้เกี่ยวกับการทำนาปลอดสารพิษและการให้ความรู้เกี่ยวกับข้าวพันธุ์พื้นเมืองให้กับประชาชนในพื้นที่

1.4 การสร้างกระบวนการเรียนรู้การทำนาสู่ชาวนารุ่นใหม่ เพื่อเป็นการกระตุ้นและสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันจะเป็นประโยชน์ต่อไปในระยะยาว

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรเน้นการมีส่วนร่วมของชาวนา ชุมชน ผู้บริโภค หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียให้มากที่สุด ซึ่งอาจจะนำไปลักษณะของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)

2.2 ควรมีการวิจัยในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research: AR) ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการสร้างแปลงนาสาธิต

2.3 ควรมีการศึกษาวิจัยที่มุ่งเป้าผลักดันประเด็นเชิงนโยบาย ในเรื่องของการจัดพื้นที่ในการปลูกพืชทางการเกษตร (Zoning) อย่างบูรณาการ

เอกสารอ้างอิง

กิตติ ตันไทย. (2552). *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*.

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

วีรศักดิ์ คงฤทธิ์ และสุวัจน์ เพชรรัตน์. (2556). *พลวัตเศรษฐกิจข้าวในภาคใต้ของประเทศไทย*.

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร กระบวนการทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

Chambers, R and Conway, G.R. (1992). *Sustainable rural livelihoods: Practical concepts for the 21st century*. IDS Discussion Paper No. 296. IDS, Brighton.

Department of Foreign International Development. (1999). *Sustainable Livelihoods Guidance Sheets*. London: Department of Foreign International Development (DFID).

Ellis, F. (2000). *Mixing It: Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries*. Oxford: Oxford University Press.